

ULUSLARARASI ÜSKÜDAR SEMPOZYUMU V

1-5 Kasım 2007

B İ L D İ R İ L E R

CİLT I

EDİTÖR

DR. COŞKUN YILMAZ

ÜSKÜDAR
BELEDİYESİ

**ULUSLARARASI
USKUDAR SEMPOZYUMU V**

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Mehmet İpşirli / Prof. Dr. İsmail Eriinsal
Prof. Dr. Mustafa Uzun / Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Prof. Dr. Tufan Buzpınar / Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı
Yrd. Doc. Dr. Erhan Afyoncu

YAYIN KOORDİNATÖRÜ

Doç. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı

YAYINA HAZIRLIK

Zafer Cınar, Ugur Demir

İMLA VE TASHİH

Prof. Dr. Mustafa Uzun, Ahmet Karataş

GORSEL ARASTIRMA

Zafer Çınar, Ugur Demir

FOTOGRAF

Zekiye Ermiş, A. Bilal Aslan, Suphi Darıcalı

SEMPOZYUM FOTOĞRAFLARI

Kenan Koca, İsa Telli

TASARIM

Hamit Celebi

BASKI VE CİLT

Görsel Dizayn Ofset Matbaacılık Tic. Ltd. Sti.

İstanbul 2008

ISBN 978-9944-5807-5-5

Telif hakları Üsküdar Belediyesine aittir, tamamı veya bir kısmı izinsiz
basılamaz, çoğaltılamaz, kaynak gösterilmeden iktibas edilemez.

ÜSKÜDAR BELEDİYESİ

Hakimiyeti Milliye Caddesi,

Atlas Çıkmazı No: 69

ÜSKÜDAR / İSTANBUL

Tel: 0 216 531 30 00 • Faks: 0 216 531 31 03

www.uskudar.bel.tr

Üsküdar'ın Tarihî Menba Suları: Çamlıca Suları Örneği

DR. DAVUT HUT

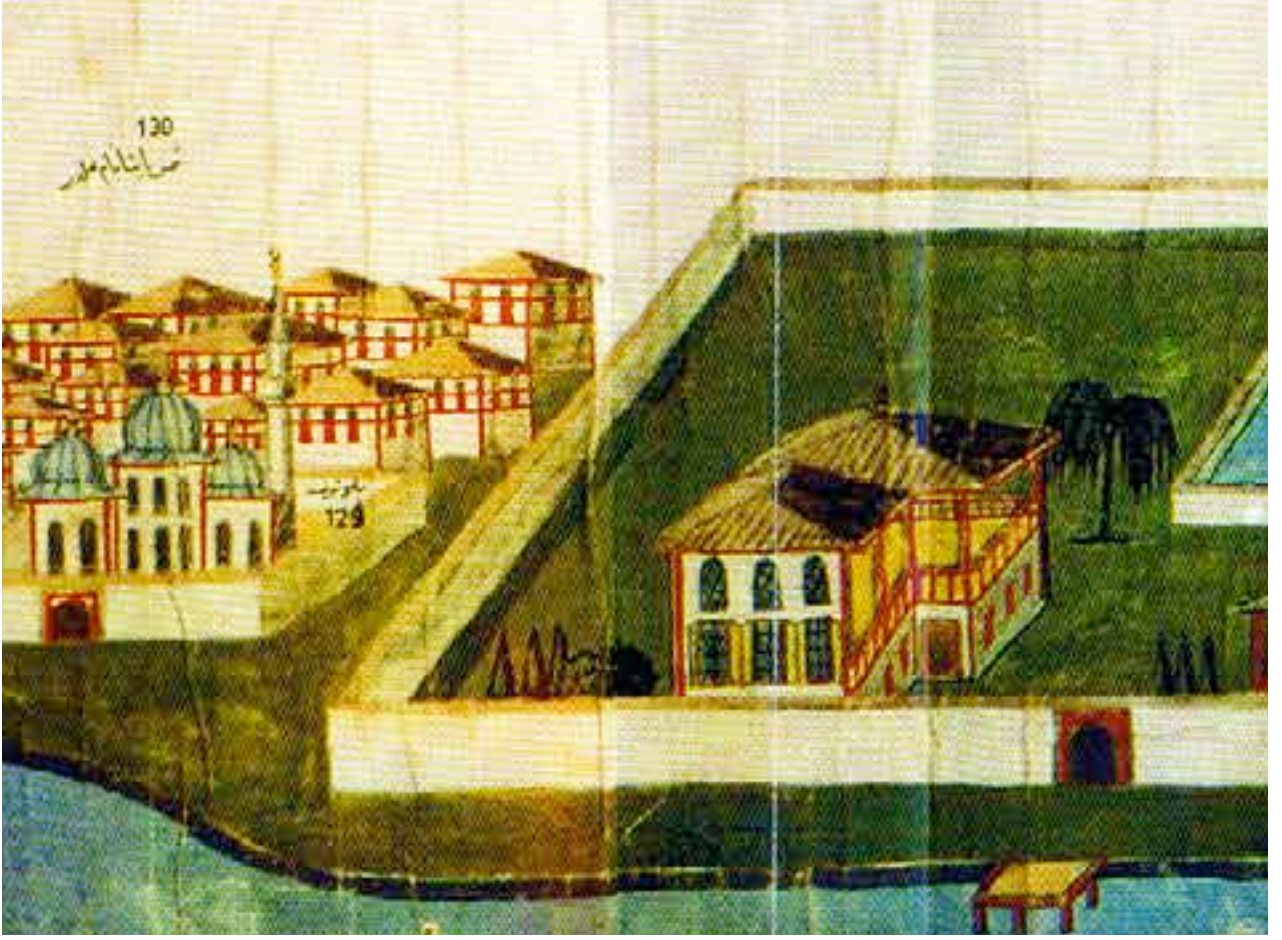
Marmara Üniversitesi

Türk-İslâm kültür ve edebiyatında su, “âb-ı hayat” (içene ebedi hayat veren su) kavramı ile sonsuzluğa duyulan özlemi; “âb-ı kevser” kavramı ile de güzelliğe ve lezzete duyulan özlemi dile getirmektedir.¹ Gündelik hayatta sıkça kullandığımız, “Su gibi aziz ol” sözüyle suya verilen sıfat dahi, her bakımdan yüksek bir mertebeyi ifade eder. Menba suyuna ise, bu tanımlamaların da bir yansıması olarak, “miyâh-ı nefîse” ve “mâ'-i lezîz” gibi sıfatlar verilmiştir.

Osmanlı kültüründe suyun şüphesiz ayrı bir yeri vardı. İnşa edilen su kemerleri ve suyuolları ile pek çoğu “mimarî şâheser” niteliğindeki çeşmeler, kuşkusuz suya atfedilen önemi gösterir. Diğer yandan, suyu satan esnaf zümresi ve dükânlar, iktisadî hayatın vazgeçilmezleri arasındaydı. Atlı sakalar ile kaynaklarından alınan sular, su müptelâsı ve tiryakisi olan müşterilere sunulurdu. Bu tiryakiler, tattıkları suyun nereye ait olduğunu anlayacak kadar da uzmanlaşmış kişilerdi.²

Üsküdar'ın, Osmanlı son dönemindeki idari sınırlar olarak hemen hemen tek başına temsil ettiği Anadolu Yakası, kaynak suları bakımından oldukça zengindir: İstanbul'un en ünlü sularının çıktığı Alemdağı-Beykoz-Ümraniye kaynakları (Taşdelen, Taflanlı, Elmalı, Çubuklu, Defneli, Karakulak, Sırmakeş, Tantavi); Kayışdağı kaynakları (Kayışdağı, Zeynel, Ayazma, Kestane, Hacı Ömer ve Fındık Suları) ve Çamlıca kaynakları olarak kabaca üçe ayırabileceğimiz her bir bölgede onlarca meşhur kaynak suyu bulunmaktadır.³ Bu sebeple biz de, XIX. yüzyıl'ın ikinci yarısından XX. yüzyıl başlarına kadarki süreci esas alarak, Üsküdar'ın Çamlıca Tepeleri ve civarında bulunan kaynak suları üzerinde durmayı tercih ettik.

Şehremaneti Meclisi'nin 1911'de aldığı bir karara göre Çamlıca Tepeleri ve civa-

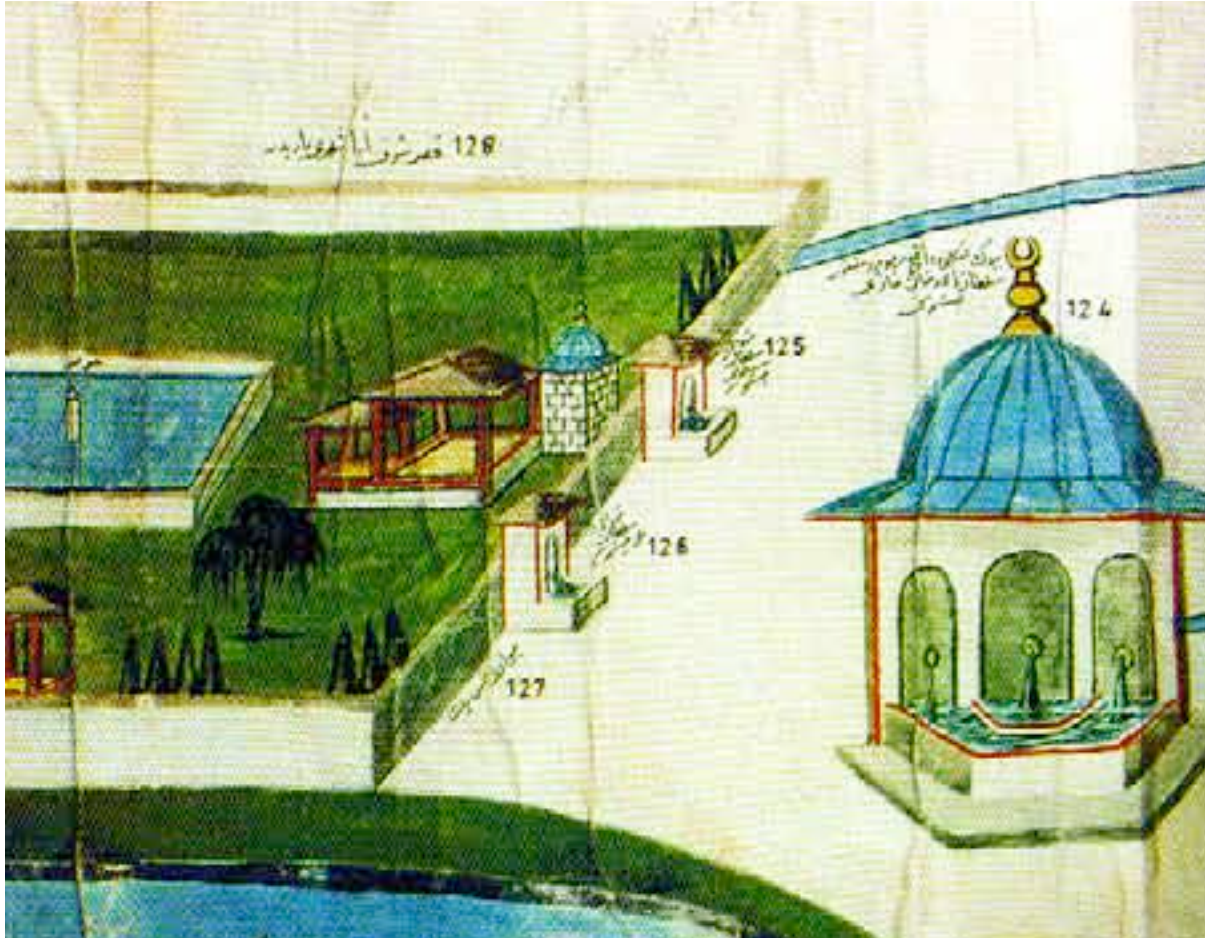

Üsküdar çeşmeleri ve su kaynakları

rında; Büyük ve Küçük Çamlıcalar, Tiryal Hanım, Libadiye, Kısıklı, Tomruk Ağası, Ömer Bey, Şekerkaya ve Bulgurlu gibi meşhur kaynak suları mevcuttu.⁴

a) “Suların Padişahı” Büyük Çamlıca Suyu

Büyük Çamlıca suyunu ziyadesiyle metheden Muhammed Hafid Efendi, “suların padişahı” gibi bir sıfatı vermeyi de ihmal etmemiştir.⁵ Namık Kemâl ise, *İntibah* adlı romanında Çamlıca’yı Cennet’e benzettiği muhteşem güzelliğiyle övdükten sonra, “Feyyâz-ı kudret, âlemde âb-ı hayât icadını irade etmiş olsaydı, o haysiyeti Çamlıca Suyu’na verirdi”⁶ (Allah’ın feyzi, dünyada bir ebedi hayat suyu icadını isteseydi, o şerefi Çamlıca suyuna verirdi) diyecek kadar bu suyu adeta göklere çıkarır. Hadîka yazarı Ayvansarâyî’nin de “nadir, eşi bulunmaz” olarak nitelediği⁷ bu şöhretli suyun kaynağı, Büyük Çamlıca Tepesi’nin eteğinde,

Yusuf İzzeddin Efendi Köşk'ünün arazisinde ve Boğaz'a karşı duran bir mevkiye tesadüf eder.

Muhtemelen Bizans döneminden kalma çok eski bir ayazma olan⁸ Büyük Çamlıca Suyu, ahî dervişlerden olan İvaz Fakih'in⁹ Vakfı'na bağlı arazilerden çıkmaktaydı.¹⁰ Su, "Avcı" lâkaplı IV. Mehmed tarafından 1660 yılında padişah hayratı olarak tesis edilmiş ve vakfedilmişti.¹¹ Pınarın önündeki çeşmeyi ve su haznesini yaptıran IV. Mehmed ile çeşmeyi tamir ettiren II. Mahmud'un kitâbeleri mevcuttur. Çeşmenin yakınında, yine IV. Mehmed'e ait bir mihrap taşı bulunmaktadır ki çeşmenin bu özelliğiyle namazgâh olarak da kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹²

Menba sularının kalitesi, başta sertlik derecelerine bağlıdır. 7'ye kadar olan dereceler normal, yani yumuşak, bunun üstündekiler ise sert su olarak değerlendirilir. Mekteb-i Fünun-ı Tıbbiye muallimi Kimyager Ali Rıza Bey tarafından yapılan ilk tahlillerde, Çamlıca suyunun sertlik derecesi (*mikyâs-ı ma'*) 4 olarak ölçülmüştür.

Kısıklı Çeşmesi'nin eski hâli

çülmüştü.¹³ Nirven bunu, 1943'te 4.5 olarak tespit etmiştir. Yapılan tahlil ve müşahedelere göre; gayet parlak, lezzeti hoş ve içimi tatlı olan¹⁴ Çamlıca Suyu'nun, kaynatıldıktan sonra lezzeti azalmakta, çeşitli tortu ve yosunlar kalmaktadır.¹⁵ Verimi az olan suyun idrar verici ve hazmı kolaylaştırıcı olduğu belirtilmiştir.¹⁶ Su, durdukça kalitesinden kaybetmektedir. Nitekim, tarihteki meşhur su meraklılarından biri olan ve en çok Büyük Çamlıca suyunu beğenen¹⁷ Ahmed Cevdet Paşa, bu suyun lezzetli ve yerinde içildiği takdirde pek lâtif olduğunu, ancak durdukça bozulduğunu, bu sebeple de eskimeden içilmesi gerektiğini vurgular.¹⁸

Kaynak sularının, Çamlıca ve civarının meşhur bir mesire ve sayfiye merkezi olmasında önemli bir yere sahip olduğunu bilhassa belirtmek gerekir. Zira birçok örnekte de görüldüğü gibi insanlar, manzara ve havasının güzelliği yanında, suyu bol ve kaliteli olan mahalleri gezinti ve eğlence yerleri olarak tercih etmişlerdir.

Bu cümleden olarak, Büyük Çamlıca Suyu da yörenin rağbet edilen bir mesire haline gelmesinde önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu konumun bir neticesi olarak Çamlıca, XIX. yüzyıl sonunda ve XX. yüzyıl başında, sayfiyelerin moda olduğu bir dönemde, aranan bir gezinti ve eğlence yeri haline gelmişti.¹⁹ En güzel ve en geniş İstanbul manzarası ancak buradan seyredilir: Adalar, tarihî yarımada, Beyoğlu ve bütün Boğaziçi manzarası Büyük Çamlıca'dan görülebilir. Vaktiyle tepesine kadar çamlarla dolu olan zirvedeki Safa Tepesi ile IV. Meh-

med çeşmesinin bulunduğu alandaki Subaşı Mesireleri, kaynak sularının bolluğu yanında, bu güzel manzaraların bir neticesi olarak da ortaya çıkmıştır. Bir toplanma ve buluşma yeri olması sebebiyle, 1881 yılına kadar devam eden esnaf teferrücleri (gezintiler), çırak çıkarma ve peştamal bağlama gibi merasimler de Büyük Çamlıca ve Libade Suyu başında yapılırdı.²⁰

1868-1870 yılları arasında Şehremini Server Paşa tarafından çok emek sarf edilerek yaptırılan ve “Millet Bahçesi” ya da “Çamlıca Bahçesi” diye bilinen park da, dönemin en şöhretli gezinti ve sayfiye mekânları arasındaydı. Bağlarbaşı'ndan Çamlıca'ya doğru giderken Kısıklı ile Altunizade semtleri arasında yer alan bahçe, o zamanlar çok şenlikli ve kalabalık bir eğlence ve piyasa yeriydi. Nitekim bu özelliği nedeniyle uzak yerlerden buraya gelen insanlar, bölgenin köşk ve evlerini mesken tutmaya başlamıştı. Bahçenin civarında, Abdülaziz'e karşı hürriyetçi Osmanlı aydınlarını (Yeni Osmanlılar) destekleyen Mısırlı Mustafa Fazıl Paşa başta olmak üzere, devrin devlet ricâlinin köşkleri de bulunuyordu. İstanbul'a gelen ilk sirk çadırının da kurulduğu Millet Bahçesi'nin bu cazibesi, Kuşdili Çayırı, Fenerbahçe Parkı ve Moda'ya olan rağbeti bile azaltmıştı.²¹

b) Küçük Çamlıca Suyu

Bu şöhretli suyun kaynağı, Küçük Çamlıca Tepesi'nin güneye bakan yamacında, yeni yapılan bir caminin yanındadır. Çeşmenin bulunduğu yer, hâlâ “Küçük Çamlıca Mesiresi” diye ünlüdür. Burada II. Mahmud'un küçük bir kasrı da vardı. Küçük Çamlıca Suyu, IV. Mehmed Vakfı'na bağlı arazilerden çıkmaktadır.²² Büyük Çamlıca Suyu'nun aksine debisi oldukça yüksek olan su, kısa bir akıştan sonra, IV. Mehmet tarafından 1654'te yaptırılan çeşmesinden akar.²³ Yeni yapılan bir caminin giriş kapısında bulunan çeşmenin suyu halen akmaktadır. Çeşmenin önündeki alanda ise, IV. Mehmed'in yaptırdığı Cennetabad Kasrı bulunuyordu. Bu şekilde, Küçük Çamlıca, IV. Mehmed'in imar faaliyetleri sayesinde güzel bir mesire ve sayfiye haline getirilmişti.²⁴

Sertlik derecesi 3,5 olarak ölçülen suyun içimi gayet hoş ve lezzetlidir. Durdukça hoşlaşması ve hafifleşmesinden dolayı, eskiden toprağa gömülü büyük küplerde saklandığı, aradan seneler geçtikten sonra da içildiği nakledilir.²⁵ Şöhretinden dolayı, arabalarla Kadıköy'e ve Üsküdar'a getirilerek satılan Küçük Çamlıca suyu, bu şekilde iktisadi hayata da doğrudan katkı sağlardı.

Çamlıca menba suları, İstanbullu için kaliteli ve aranan sular arasında yer almaktaydı. Nitekim, Çamlıca sularının satış fiyatında bunu görmek mümkündür: Örneğin, XX. yüzyıl başlarında Halkalı, Kırkçeşme ve Taksim gibi Avrupa yakası sularının bardak fiyatı 5 para iken; Kayışdağı, Taşdelen ve Karakulak suyu ile birlikte Çamlıca sularının fiyatı ise 10 para idi.²⁶ Bu durum, Çamlıca sularının da içinde bulunduğu Anadolu yakası sularının, Avrupa yakasındakilere göre daha makbul görüldüğüne dair önemli bir kanıttır.

Zekeriya Kurşun, Sertaç Kayserilioğlu vd., *Bâki Kente Âb-ı Bekâ*, Hamidiye, İstanbul 2006

c) Çamlıca'daki Diğer Kaynak Suları

Çamlıca Suları'nı meydana getiren ve her biri farklı derecelerde şöhrete sahip olan başka birtakım kaynaklar daha mevcuttur. Bunlar hakkında kısaca bazı bilgiler vermenin, konu bütünlüğü açısından yararlı olacağı kanaatindeyiz.

Tiryal Hanım Çeşmesi Suyu: Büyük Çamlıca Suyu çeşmesine 200 m. mesafede, Subaşı mesiresinde ve Yusuf İzzeddin Efendi Köşkü'nün bahçe duvarına bitişik bir çeşmedir. 1871'de yaptırılan çeşmenin bânisi, II. Mahmud'un üçüncü ikbali olan, zengin ve hayırsever kişiliğiyle tanınan Tiryal Hanım'dır. Kaliteli olup, bol miktarda akan su, vaktiyle Yusuf İzzeddin'in vârisleri tarafından suculara satılırdı.²⁷

Tomruk Ağası Suyu: Tomruk suyu, lezzetli ve ince bir su olup, Büyük Çamlıca Tepesi'nden Beylerbeyi'ne inen yamaçta bulunmaktadır. İstanbul'un en meşhur ve kaliteli suları arasında yer alan Tomruk Suyu, vaktiyle Tophanelioğlu isâlesine akarken sonraları yatağı bozularak dışarı akmaya başlamıştır. Yağmurlu havalarda bulanık suyun sertliği 1916'da 1 olarak ölçülmüş,²⁸ Nirven de daha sonra (1943) aynı dereceyi tespit etmiştir.²⁹ Çok yumuşak bir su olarak dikkati çeken Tomruk Suyu, ekseriyetle Üsküdar ve Kadıköy halkı tarafından kum dökmek için ve idrar verici olarak kullanılırdı.³⁰ Osman Nuri, Tomruk Suyu'nun sahipleri bulunduğunu kaydeder.³¹ Sucular, 1980'lere kadar çok ilkel bir şekilde

Kısıklı Çeşmesi'nin bugünkü hâli

Küçük Çamlıca Suyu Çeşmesi

doldurdukları suları şehirde satardı. Bu durum yasaklandıktan sonra 1990'lı yıllarda ise, Üsküdar Belediyesi'nce klasik Türk mimarisinde üçlü bir çeşme inşa edilerek suyu tekrar akıtıldı.³²

Kısıklı Çeşmesi Suyu: İki Çamlıca arasında, Büyükçamlıca'ya çıkış yolu üzerindeki Kavakbayırı mevkiinden çıkan su, Kısıklı Camii yanındaki çeşmeye³³ akar. Kısıklı suyu, zarif mermer bir çeşmeden, pirinç bir oluktan dökülür.³⁴ Bu çeşme, ilk bânisi olduğu sanılan İvaz Fakih Efendi'ye mülk olarak verilen Kısıklı semtinin adıyla anıla gelmiştir. Ayrıca, “suyu az akan pınar, kayadan akan su” anlamına gelen “Kısıklı” adının da, buradaki su kaynakları ile muhtemel bağlantısı vardır.³⁵ Altunizade, Çamlıca ve Libade gibi Kısıklı da, XIX. yüzyıl başlarından itibaren, Osmanlı bürokratları ve Müslüman burjuvazinin tercih ettiği bir sayfiye ve mesire haline gelmeye başladı. II. Mahmud döneminde buraya başlayan ilgi, Abdülmecid ve Abdülaziz dönemlerinde de devam etti. Tanzimat devrinde, buradaki köşk ve kasırlarda siyasi ve edebi nitelikli toplantılar düzenlendi.³⁶

Nirven, Çamlıca semtinde şöhret kazanmış ve buranın iktisadi hayatında rol oynamış bu kaliteli ve bol suyun sertlik derecesini 4 olarak tespit etmiştir.³⁷ Ayvansarayî'ye göre, gayet leziz ve meşhur bir su olduğundan çok mahalle götürülürdü.³⁸ Süheyl Ünver, 24 saatte 4 ton aktığını belirterek el yazması bir mecmuadan, ateş düşürücü ve baş dönmesini iyileştirmek için ilaç olarak kullanıldığını nakleder.³⁹ M. Hafid Efendi ise suyu, idrar söktürücü olarak niteler.⁴⁰

Libade Suyu

Libade Suyu: Küçük Çamlıca tarafındaki mesire ile bir cadde ve bu cadde üzerindeki çeşmeye Libade ismi verilmiştir. Yerinde içildiği takdirde soğuk ve hafif olan suyun çıkış noktası, küçük bir kuyu ağzına benzemektedir. Su, bu ağzın yarım metre altından ve parmak kalınlığında akardı. Bu sebeple, aşağıdaki resimde de görüldüğü gibi, ancak uzun saplı bir maşrapa ile alınabilirdi.⁴¹ Seri olmak için de iki maşrapa bulundurulurdu. Su fiçilerini doldurmak için maşrapa kullanılması gerektiğinden, sucuların pek rağbet etmediği bir kaynak durumundaydı. Ancak kaynağa civar olan köşkler ve haneler tarafından çokça istifade edilirdi.

Ahalinin rağbet ettiği Libade Mesiresi, suyun karşısında yer almaktadır. Libade mesiresi ve suyu, Üsküdar ve Kadıköy taraflarının en eski ve meşhur sayfiye yerlerinden biriydi ve özellikle ilkbahar ve yaz aylarında çok ilgi görürdü.⁴² XIX. yüzyıl sonlarında bu şekilde rağbet edilen bir semt olan Libade’de, devrin ileri gelenlerinin köşkleri vardı ve ayrıca Orta Oyunu oynanırdı.⁴³ Vaktiyle ağaçlar tarafından gölgelenen mesiredeki iki vakıf kuyusunun etrafında dört de çınar ağacı vardır.

Bulgurlu Çeşmesi Suyu: Çeşme, Bulgurlu Caddesi üzerinde ve Bulgurlu Ca-

mii'nin sağ tarafındadır. Çeşmenin sağında mermer bir çeşme daha bulunur. Her iki çeşmenin suyu, karşısındaki Küçük Çamlıca Tepesi'nden ve Çilehane Sokağı'nda, bir ağacın altındaki pınardan temin edilmişti.⁴⁴ Osmanlı döneminde Bulgurlu Köyü'nü ziyarete gelenler, Libade, Müftü Kuyusu, Haminne, Melek-sima ve Şeker maslaklarından su alır, Hanım Seddi denen yerde piknik yaparlardı.⁴⁵

Ömer Efendi Suyu: Kısıklı'da Tophanelioğlu semtinde, Küçük Çamlıca'nın biraz ilerisinde bir tepenin eteğinden çıkar. Küçük Çamlıca Caddesi'ndeki suyu daima akan çeşmesi, vaktiyle bir ayazma idi. Nirven sertliğini 3 olarak ölçmüştür.⁴⁶

Şekerkaya Suyu: Küçük Çamlıca civarında çıkan bu su, III. Selim tarafından 1805'te toplattırılarak Selimiye Kışlası'na giden diğer sulara ilâve edilmişti. Ancak yolu zamanla harap olduğundan, Küçük Çamlıca'da kalmıştır. 1920'lere ait verilere göre, suyun sertlik derecesi 2,5 idi ve yirmi dört saatte 5 ton kadar ak-maktaydı.⁴⁷

Haminne Suyu: Bulgurlu'dan Merdiven Köyü'ne giden yol üstünde Libade mevkiinde olan bu suyun verimi oldukça azdı.⁴⁸

d) Çamlıca Sularını Başlangıç Alan Vakıf Sular

İstanbul'daki kaynak sularının büyük bir bölümü, maslaklarda toplanarak, inşa edilen isâle hatları (su yolları) vasıtasıyla beldelere getirilirdi. Daha sonra da cami, çeşme, hamam, mektep-medrese ve hatta evlere dağıtılırdı. Bunlar arasında en ünlüleri, Avrupa yakasındaki Halkalı-Kırkçeşme sularına ait su yollarıdır. Mimar Sinan tarafından inşa edilen bu yollar, o devrin dünyasının emsalsiz projelerinden biriydi. Üsküdar yakasında da başta hanedan mensupları ve devlet ricâli tarafından hayrat olarak su yolları inşa ettirilmiştir. Bu şekilde, "vakıf suları" ortaya çıkmıştır.

Galib Atâ (Ataç), Üsküdar'a doğru akan büyük vakıf sularını üç güzergâha ayırır.⁴⁹ Bunlardan birincisi güneybatı güzergâhıdır ki buradan gelen sular Bulgurlu, Ümraniye ve Küçük Çamlıca'dan Altunizade ve Validebağı yoluyla Üsküdar'a ulaşırdı. Bu güzergâhtan gelen başlıca sular; *Atik Valide (Nurbanu Valide Sultan) Suları*,⁵⁰ *İbrahim Paşa Suları*,⁵¹ *Çinili (Mahpeyker Kösem) Valide Sultan Suyu*,⁵² *Selimiye Camii ve Kışlası Suyu (Mihrişah Valide Sultan Suyu)*⁵³ ve *Ayazma Suyu*⁵⁴ idi.

İkinci güzergâh ise, kuzeybatı yoludur. Buradan gelen suların önemlileri: *Hüdayi Tekkesi Suyu*,⁵⁵ *Cevri Kalfa (Paşalimanı) Suyu*,⁵⁶ *Tophanelioğlu Mustafa Efendi Suyu*,⁵⁷ *Altunizade (İsmail Zühtü Paşa) Suyu*,⁵⁸ *Refiğ Efendi Suyu*.⁵⁹ Üçüncü Güzergâh, kuzey yoludur ki buradan gelen başlıca su, *Mihrimah Sultan Suyu*'dur.⁶⁰

e) Çamlıca Sularının İşletilmesi ve Hukukî Durumu Hakkında Bazı Bilgiler

İstanbul'daki suların idaresinde, birtakım kurum ve görevliler yer alırdı. Bunlardan Su Nezareti, Su nazırının başkanlığında olarak, 1849'da oluşturulan Su Meclisi ve diğer birtakım memurlardan müteşekkildi. İdari ve beledi teşkilatlanma içinde İstanbul suları, coğrafi bakımdan bazı kısımlara ayrılarak "hizmetler" şeklinde idare edilirdi. Nitekim Üsküdar Hizmeti (Kısıklı Hizmeti), Altunizade Hizmeti, Bulgurlu Hizmeti ve Atik Valide Mahallesi Hizmeti gibi birimler, bu tür bir teşkilatlanmanın neticesinde ortaya çıkmıştı. Şehremanetinin (belediye) kurulmasından sonra da varlıkları devam eden bu hizmetler, içinde yer aldıkları belediye dairelerine bağlanmışlardır. Daha evvel bahsedilen, "vakıf sular" söz konusu olduğunda ise, devreye Evkaf Nezareti giriyordu. Bu bilgiler doğrultusunda özetlemek gerekirse, suların idaresini, Su ve Evkaf Nezaretleri ile Şehremaneti ve hizmetler, eşgüdüm içerisinde ve birlikte sağlamaktaydı.⁶¹

Osmanlı idarecilerinin, menba sularından istifade etme konusundaki genel tavrı, suyun mübah, kamu yararına ve halka açık bir madde olduğu şeklindeydi. Nitekim, II. Abdülhamid'in konuyla ilgili olarak verdiği 30 Mayıs 1902 tarihli hususi iradesinde, su gibi bir maddenin tekel altına alınmasının caiz bir hareket olmayacağına dikkat çekilerek, bu konuda olabilecek şikayetlerin çözümünde Şura-yi Devletçe yanlış bir kararın verilmemesi özellikle istenmişti.⁶² Karakulak suyundan herkesin istifade edebilmesi için verilen 7 Mayıs 1909 tarihli Mehmet Reşad'ın hususi iradesinde ise, söz konusu suyun âmmenin istifadesine mahsus olduğu ifade edilmişti.⁶³ Ancak, bu genel tavra rağmen, suların hukuki durumları, işletilmeleri ve vergilendirilmeleri konularında, aşağıda Çamlıca suları örneğinde izah edeceğimiz bazı dönemsel sorunlar da yaşanmaktaydı:

Üsküdar'ın iktisadi hayatına ciddi ölçüde katkıda bulunan ve "vakfedilmiş su" özelliğini taşıyan Çamlıca suları, sucu esnafı tarafından fıcılara doldurulduktan ve arabalarla nakledildikten sonra Üsküdar Pazarı'ndaki müşterilere satılırdı. Suyun bu şekildeki arzında, müşterilerden fıcı başına 60 para ve 3 kuruş alınırdı. Üsküdar Belediye Dairesi de bu satıştan fıcı başına 20 para pul bedeli tahsil ederdi.

İdari açıdan ise, Çamlıca'daki su menba'ları, On altıncı Belediye Dairesi Evkaf Memurluğu tarafından müzâyede ile müteahhitlere ihale edilirdi. Bu durumda, müteahhitlerin görevlendirdikleri memurlar tarafından da fıcılara ilaveten yirmişer paralık pul yapıştırılarak bedeli ayrıca alınmaktaydı. Böylece, bayilere verilen fıcılara toplam 40 para vergi verilmesi söz konusuydu. Üsküdar sucu esnafı, bu ücretin yüksekliğinden yakınarak uygulamanın adaletli olmadığını ve ayrıca maişetlerinin de sekteye uğradığını dile getirerek, Sadaret ve Dahiliye Nezareti'ne verdikleri arzuahallerle söz konusu iki vergiden birinin kaldırılmasını talep etmiştir.⁶⁴

Şehremaneti tezkeresinde bu taleple ilgili olarak, Belediye idaresinin fıcılardan

tarife gereğince aldığı 20 paralık pul vergisi hasılatının; menba'larda istihdam edilen memurların maaşları, sahteciliği önlemek ve suların sâfiyetini temin etmek için bastırılan pulların masrafları ve yolların tamiri için harcandığı belirtilmekte ve bu tasarrufun ayrıca hükümetin emrine dayandığı da vurgulanmaktaydı. Şehremaneti'ne göre, yapılan itiraz bu vergiye karşı olmayıp, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi'nce çıkarılan ve müzayede ile mültezime ihale edilen "su bedeline" karşıydı.⁶⁵

Konuyla doğrudan ilgili bir merci olan Dahiliye Nezareti'nden Sadarete gönderilen yazıda ise, Küçük Çamlıca'da çıkan suyun evkaftan ve IV. Mehmed'in hayratından olduğu, bu sebeple belediyenin müdahalesine kanuni ve meşru sebep görülmediği tespiti yapılmaktaydı.⁶⁶ Bu yazışmaların neticesinde konu, Şura-yi Devlet'e havale edildi.

Şura-yi Devlet Maliye, Nafia ve Maarif Daireleri'nden çıkan 20 Ekim 1910 tarihli ilk kararda, Çamlıca su menbalarının fenni kaideler çerçevesinde tanzim edilerek fiçilerin doldurulma ve naklinde bu kurallara uyulmasına Evkaf Nezareti'nin özen göstermesi isteniyordu. Ayrıca, suları nakledenlerden belediye tarafından alınmakta olan resmin de artık alınmamasına karar verilmişti.⁶⁷

Ancak karara birçok yönden itiraz eden belediye dairesine göre, sıhhi işler, medeni Dünyanın her tarafında belediyelerin görevlerindendi. Ayrıca, Dersaadet Belediye Kanunu'nun üçüncü maddesinde, umuma açık vakıf sularına bakmak görevi belediyelere verilmişti. Evkaf Nezareti, aldığı parayla "suyun mübah olduğu yönündeki şer'i hükme" aykırı hareket etmekte, suların mültezime ihale edilmesiyle de fikhî kaidelerden uzaklaşmaktaydı. Evkaf Nezareti cevabında, alınan bedellerin yine vakfedenlerin, yani Padişahların hayratına sarf edileceği vurgulandı. Ancak, yukarıdaki gerekçeleri öne süren belediye dairesi, kanuni hakkının ihlal edilerek Şura-yi Devletçe verilen ilk kararın yeniden ele alınmasını talep etti.⁶⁸

Maliye, Nafia ve Maarif Daireleri'nin mazbatası üzerine, Şura-yi Devlet Umumi Heyeti'nden çıkan 2 Mayıs 1911 tarihli ek kararda⁶⁹ ise, suyun para ile satılması ve Şer'i hükümlere aykırı olduğu gerekçesiyle, Evkaf-ı Hümayun Hazinesi tarafından, Çamlıca sularından hiçbir şekilde para alınmaması kararlaştırıldı. Buna mukabil, mübah olan suyun bedeli olmayıp cereyan eden ticaret karşılığında ve irade-i seniyye gereğince eskiden beri belediyece tahsil edilmekte olan vergiye dokunulmadı.

Vergilendirmeye ilgili bir diğer konu da, Çamlıca İnas (Kız) Sultanisi ile diğer mekteplerin, menba sularından alınmakta olan belediye vergisinden muaf tutulması talebiydi. Talebin gerekçesinde, yeterli tahsisatları olmayan mekteplerden su için vergi alınmasının uygun görülmediğine ve böyle bir durumda talebelelerin saf olmayan suları içmek zorunda kalacağına dikkat çekilmekteydi. Maarif Nezareti'nin konu hakkındaki tezkiresi üzerine, Şura-yi Devlet Umumi Heyeti'nin aldığı 24 Ekim 1916 tarihli ek karar ile, menba sularından alınmakta olan belediye vergisinden mekteplerin istisna tutulması kararlaştırıldı.⁷⁰

Kavurucu yaz sıcaklarında Üsküdarlıları ferahlatan sakalar

f) Çamlıca Kaynak Sularında Yapılan Sahtekârlıklar

Günümüzde söz konusu olan bazı sahtekârlık yöntemlerinin, geçmişte İstanbul ve Üsküdar'ın kaynak suları için de geçerli olduğunu söylemek mümkündür. Bu konuda İstanbul genelinde en fazla tevessül edilen sahtekarlık, sulara kötü ya da âdi su karıştırmak ve mükerrer pul kullanmak suretiyle yapılmıyordu. Ahali, belediye ve hatta sucu esnafına zarar veren söz konusu sahtekârlıkların sık sık gündeme gelmesi üzerine, bu tür davranışlarla mücadele konusunda bazı girişimlerin olduğu görülür.⁷¹

Benzer sahtekârlıklar, Çamlıca suları için de geçerliydi. Zira, bazı şahıslar tarafından kuyulardan doldurulan âdi sular, Üsküdar halkına “Çamlıca suyu” adı altında satılmaya çalışılıyordu. Bu duruma bir tedbir olarak ise, damacana ve fiçılara yapıştırılan pullar vasıtasıyla, Çamlıca kaynak sularının müşteri tarafından fark ve diğerlerinden ayırt edilmesi amaçlanıyordu. Kuyulardan doldurulan âdi suların halkça anlaşılacak satın alınmaması için vaktiyle bu pullar ihdas edilmişti.⁷² Ancak, daha evvel bahsettiğimiz “su müptelası tiryakilerin” ise, bu tür sahtekârlıklara zaten aldanmadıkları kolayca tahmin edilebilir.

g) Menba Sularının Saflığı ve Muhafazası

Osman Nuri'nin verdiği bilgilere göre,⁷³ Paşabahçe'den başlayarak Üsküdar ve Kadıköy'e kadar olan mahallerdeki câmi, çeşme vb. hayır eserlerine mahsus su yolları bulunmakla birlikte, bunların büyük bir kısmı harap bir hâldeydi. Bu ise, su yolları güzergâhı üzerindeki kaçaklar sebebiyle suların, önemli oranda kayba uğramasına ve bazen mahalli ihtiyacı dahi karşılayamamasına sebep oluyordu. Bu duruma bir çare olarak, "vakıf suyu" niteliğindeki suların geçtiği güzergâh ve yolların tamir edilerek bakımları yapılırdı.⁷⁴ Bu husus, suların saflığı ve korunması açısından da önem taşır. Bu cümleden olarak, Çamlıca ve civarındaki su yolları dahi, ihtiyaç duyulan dönemlerde tamir edilirdi.⁷⁵

Günümüzde sıkça gündeme gelen İstanbul'daki su sıkıntısı, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde de zaman zaman kendini göstermekteydi. Esasında, kaliteli menba sularına sahip olmasına rağmen, İstanbul'un Avrupa yakasına göre, Üsküdar ve çevresindeki suların ürettiği miktar oldukça kısıtlıydı. Zira, 1918 yılına ait verilere göre, Halkalı-Kırkçeşme-Turunçlu-Taksim-Kağıthane Deresi ve menba sularının miktarı günlük 6 bin metre mikâp; Terkos'un ki 24 bin metre mikâp ve Elmalı Suyu'nunki 5 bin metre mikâp iken, Paşabahçe'den Erenköy'e kadar Üsküdar tarafına akan menba sularının miktarı ise sadece bin metre mikâp olarak hesaplanmıştı.⁷⁶ Bu sebeple, zikredilen dönemde Üsküdar, susuzluğa en fazla maruz kalan yerler arasında gelmekte ve halk, su tedarikinde büyük müşkilat çekmekteydi. Aynı tarihlerde İstanbul'un geneli için de su sıkıntısı baş gösterdiğinden, bazı tedbirlerin alınması gündeme gelmişti. Buna göre, su yolları ıslah edilmeli ve suların idaresi birleştirilmeliydi. Uygulanması düşünülen ıslah projesine göre, menba ve diğer su yolları fenni usulde ıslah edilecek olursa, Paşabahçe'den itibaren Üsküdar ve Kadıköy'e akan menba sularının günlük miktarı üç katına (3 bin metre mikâp) çıkabilirdi.⁷⁷

Nirven'in verdiği bilgilere göre,⁷⁸ Büyük Çamlıca Tepesi'nin yamaçlarında bulunan kaynak sularının, eski kaynakların da toplanarak Üsküdar'a temiz ve bol su getirmek üzere vaktiyle yabancı bir firmayla anlaşılmıştı. Ancak, bu suların o tarihte (1943) hâlâ içinde aktığı görülen maslakları ve galerileri döşenmiş olmasına rağmen proje yürümemişti.

Kaynak sularının kalitesi ve sâfiyetinin korunması konusunda, Çamlıca ve Kısıklı civarındaki su yollarına, lağım sularının karışmamasına özellikle dikkat edildiği görülür.⁷⁹ Bu hususla ilgili olarak 17. Belediye Dairesi'ndeki Çamlıca suyunun ve genelde bütün menba sularının kontrol edilmesinde ve mecralarındaki şartlara dair inceleme yapmak ihtiyacı duyulmuştu. Nitekim, suların saflığına hâle getiren sebeplerin belirlenmesi ve gerekli tedbirlerin alınması konusunda bir rapor hazırlamak üzere Umumi Hıfzıssıhha Müfettişi Nuri Ömer Bey görevlendirildi.⁸⁰

Menba sularında yapılan sahtekârlıklara bir çare olarak, belediyece sürdürülen pul uygulamasından daha evvel bahsedilmişti. Belediye tarafından alınan vergi-

ye mukabil yapıştırılan ve suyun hangi kaynağa ait olduğunu belirten pul uygulaması ile hedeflenen asıl maksat, menba sularının saflığını korumaktır.⁸¹ Vergilendirme ve sıhhi şartlara dair konulara açıklık getirmek üzere kaleme alınan 21 Mart 1911 ve 23 Mart 1916 tarihli Şehremaneti tezkirelerinde bu hususu aydınlatan maddeler mevcuttur. İlgili tâimim ve talimatnamede, sulardan alınan vergi ve yapıştırılan pullardan, kapların doldurulması, taşınması ve kaynakların sıhhi şartlarına kadar geniş çaplı izahat verilmektedir.⁸²

Sonuç olarak, Çamlıca menba suları; ahalinin iyi su ihtiyacını karşılamanın yanında, alışverişe konu olan bir meta olması ve aynı zamanda bulunduğu yerleri birer mesire haline getirmesi hasebiyle Üsküdar'ın sosyal ve iktisadi hayatına da doğrudan katkıda bulunmaktaydı. Buradan hareketle, Çamlıca kaynak sularının, Üsküdar'ın gündelik hayatına da kayda değer bir zenginlik getirdiğini söyleyebiliriz

DİPNOTLAR

¹ Zekeriya Kurşun-Sertaç Kayserilioğlu ve diğerleri, *Bâki Kente Âb-ı Bekâ, Hamidiye*, İstanbul 2006, 13.

² a.g.e., s. 17. Namık Kemal ve Ahmet Cevdet Paşa'dan Mahir İz'e, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde yaşamış bazı ünlü "su tiryakileri" için bkz. A. Halûk Dursun, *İstanbul'da Yaşama Sanatı*, İstanbul 1999, 306-308.

³ Bu suların mevkileri ve nitelikleri hakkında toplu bilgi için bk. Kurşun-Kayserilioğlu vd, a.g.e., 26-33.

⁴ Osman Nuri, *Mecelle-i Umûr-ı Belediye*, Dersâdet 1330, V, İkinci Kısım, 615.

⁵ Muhammed Hafid Efendi'nin, *Mehâhü'l-Miyâh* adlı İstanbul'un meşhur sularına dair eseri, XVIII. yüzyılın sonlarında kaleme alınmıştır. Üç yazma iki de matbu nüshası bulunan eserin, metin, transkripsiyon ve açıklamalı neşri için bk. "Muhammed Hafid Efendi, *Mehâhü'l-Miyâh*, İstanbul'un Meşhur İçme Suları", (haz. İlhami Yurdakul-Zeki İzgöer), *İstanbul Araştırmaları Dergisi*, İstanbul 1998, V, 129-161.

⁶ Ahmet Koçak, "Namık Kemal'in İntibah Romanında Mekân Olarak Çamlıca-Üsküdar", *Üsküdar Sempozyumu IV (3-5 Kasım 2006) Bildiriler*, İstanbul 2007, I, 532. İntibah romanının kahramanlarından Ali Bey'in sergüzeşti de Büyük Çamlıca suyu başında başlar (aynı yer).

⁷ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-Ali Sâti' Efendi-Süleyman Besim Efendi, *Hadikatü'l-Cevâmi'-İstanbul Câmileri ve Diğer Dini-Sivil Mi'mari Yapılar* (haz. Ahmed Nezih Galitekin), İstanbul 2001, II, 665.

⁸ Kazım Çeçen, "Kaynak Suları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, IV, 508.

⁹ *İvaz Fakih* hakkında verilen bilgilerde farklılıklar bulunmasına rağmen, onun Bektaşî inançlarına göre, *Kırk Erenler* adı verilen Ahî Dervişler gurubuna dahil olduğu sanılmaktadır. Mehmet Nermi Haskan'a göre Çelebi Mehmet, kendi şeyhi olan İvaz Fakih Efendi'ye iki Çamlıca arasını mülk olarak vermişti. O da bu yerleri vakfetmişti Arazinin vakıf hâli uzun asırlar devam etmiştir. Arazinin sonraki hükümdarlar olan Çelebi Mehmet ve Yıldırım Bayezit zamanında verildiği yönünde değişik anlatımlar da vardır (bk. Mehmet Nermi Haskan, *Yüzyıllar Boyunca Üsküdar*, İstanbul 2001, II, 570-571; III, 1102).

¹⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dahiliye Nezareti İdare Kısım (DH.İD.) 42/7, Lef 7/1, 27 Kânun-ı evvel 1326/9 Ocak 1911.

¹¹ "Muhammed Hafid Efendi, *Mehâhü'l-Miyâh*, İstanbul'un Meşhur İçme Suları", 139-140.

¹² Saadi Nazım Nirven, *İstanbul Suları*, İstanbul 1946, 228.

¹³ *Nevsâl-i Afiyet (Salnâme-i Tıbbî)*, Üçüncü Sene, İstanbul 1320, 14.

¹⁴ Celal Alnıgeniş, "İstanbul İçme Suyu Bol Şehirdir", *Turing Belleteni*, nr. 126 (Temmuz 1952), 19.

¹⁵ "İstanbul'un Tatlı Su Gölü Terkos ve Bazı İstanbul Suları Hakkında İki Rapor'un Hülasası: Azmi ve Besim, Su, (İstanbul 1300)", *İstanbul Su Külliyyatı III (Vakf Su Tahlilleri 1: XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları)*, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayını, İstanbul 2000, 39.

- ¹⁶ “Muhammed Hafid Efendi, *Mehâhü'l-Miyâh*, İstanbul'un Meşhur İçme Suları”, 140. Boğaziçi tarihi ve coğrafyası üzerine, 1794'te, *Bizans Sayfileri* adıyla bir eser kaleme alan İnciciyan da, Bulgurlu ve Çamlıca sularının sağlığa iyi geldiğini kaydeder. bk. G.V. İnciciyan, *Boğaziçi Sayfileri*, (Ermenice aslından çeviren: Kandilli Ermeni Kilisesi Papazı; Düzelti, Önsöz ve Notlar: Orhan Duru) İstanbul 2000, 67.
- ¹⁷ A. Halûk Dursun, *a.g.e.*, s. 308.
- ¹⁸ Cevdet Paşa, *Tezâkir (21-39)* (yay. Cavid Baysun), Ankara 1991, s. 57.
- ¹⁹ Murat Belge, *İstanbul Gezi Rehberi*, İstanbul 1997, 313-4. Çamlıca Tepeleri'nin bir mesire haline gelmesi konusu için ayrıca bk. Çelik Gülersoy, “Çamlıca Tepeleri”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 466-467.
- ²⁰ Haskan, *a.g.e.*, III, 1106.
- ²¹ Haskan, *a.g.e.*, III, 1293-4.
- ²² BOA, DH.İD. 42/7, Lef 7/1, 27 Kânun-ı evvel 1326/9 Ocak 1911.
- ²³ Nirven, *İstanbul Suları*, 229.
- ²⁴ Eremya Çelebi Kömürçüyan, *İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul*, (tercüme ve tahşiye eden: Hrand D. Andreasyan, yeni notlarla yayıma hazırlayan: Kevork Pamukciyan), İstanbul 1988, 282.
- ²⁵ Alnıgeniş, *a.g.m.*, s. 20.
- ²⁶ Kurşun-Kayserilioğlu vd, *a.g.e.*, s. 17.
- ²⁷ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 228.
- ²⁸ “Ahmed Sâfi Bey, *İstanbul'un Menba' Suları*”, *İstanbul Su Külliyyatı III (Vakf Su Tahlilleri 1: XIX. ve XX. Yüzyılda İstanbul Suları)*, İstanbul 2000, s. 215.
- ²⁹ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 229.
- ³⁰ A. Süheyl Ünver, “İstanbul'un Bazı Acı ve Tatlı Suların Halkça Maruf Şifa Hassaları Hakkında”, *İstanbul Risaleleri*, İstanbul 1995, s. 170.
- ³¹ Osman Nuri, *a.g.e.*, Dersaâdet 1330, III, 688.
- ³² Haskan, *a.g.e.*, III, 1203.
- ³³ Kitabedeki yenilenme tarihi 1333/1915 olan Kısıklı Çeşmesi, ilk olarak muhtemelen İvaz Fakih tarafından yaptırılmıştı. Kısıklı Camisi'nin (Abdullah Ağa Camii) köşesinde ve anayol üzerinde yer alır. Osmanlı'nın son dönem klasik mimari örneklerinden biri olan mermer çeşme, suyunu Büyük Çamlıca Tepesi eteklerinden alır ve bugün kullanılır durumdadır. Çeşmenin solundaki alan lokanta olarak kullanılmaktadır. Küçük bir meydan çeşmesi olarak işlev gören Kısıklı Çeşmesi, günümüzde duvara bitişik ve anayol üzerinde işlevini sürdürmektedir. Çeşmenin hususiyetleri için bk. Gül Sarıdikmen Ahraz, “Gravür ve Resimlerle Üsküdar Çeşme ve Sebillerine Bakış”, *Üsküdar Sempozyumu I (23-25 Mayıs 2003) Bildiriler*, İstanbul 2004, II, 159-160, 172; Haskan, *a.g.e.*, III, 1101-2.
- ³⁴ *Servet-i Fünun*, nr. 242, 19 Teşrin-i evvel 1311/31 Ekim 1895.
- ³⁵ Davut Hut, “Üsküdar'da Tarihi Yer Adları”, *II. Üsküdar Sempozyumu (12-14 Mart 2004) Bildiriler*, İstanbul 2005, I, 167.
- ³⁶ M. Rifat Akbulut, “Kısıklı”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, V, 5.
- ³⁷ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 229.
- ³⁸ Ayvansarâyî Hüseyin Efendi-Ali Sâtî' Efendi-Süleyman Besim Efendi, *a.g.e.*, II, 665.
- ³⁹ Ünver, *a.g.m.*, 71.
- ⁴⁰ “Muhammed Hafid Efendi, “İstanbul'un Meşhur İçme Suları”, *Mehâhü'l-Miyâh*, s. 141.
- ⁴¹ *Servet-i Fünun*, nr.225, 22 Haziran 1311/4 Temmuz 1895.
- ⁴² Suyun bulunduğu mevki, Küçük Çamlıca Tepesi'nin arka cephesindeki yamaç üzerinde bulunan bir vadiye baktığından, Adalar'ı dahi gören havadar ve güzel bir manzaraya sahipti. Tam karşısında da yine suyu meşhur olan Kayış Dağı bulunur. Bütün bunlar, su kaynağı ve çevresini güzel bir seyir ve sayfiye yeri durumuna getirmekteydi. Nitekim yazın, cuma ve pazar akşamları, Bulgurlu köşklерinin, Libade ve Küçük Çamlıca sayfiyelerinin halkından pek çok kişi burada görüldü. Haftada iki defa cuma ve pazar günleri, çalgı ve hokkabaz bile vardı. Kaynağın yanında bir kahvehane bulunduğu için, gelenler su ile hararet giderirken yorgunlu-

ğu da bir kahve içerek çıkarabilirdi (*Servet-i Fünun*, nr.225).

⁴³ Haskan, *a.g.e.*, II, 1106.

⁴⁴ Haskan, *a.g.e.*, III, 1055.

⁴⁵ Ayşe Hür, "Bulgurlu", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, İstanbul 1994, II, 332.

⁴⁶ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 229-230.

⁴⁷ Nâzım (Nirven), *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, İstanbul 1341, s. 66.

⁴⁸ Alnıgeniş, *a.g.m.*, s. 20.

⁴⁹ Galib Atâ (Ataç), "İstanbul Evkaf Suları-Tarihçe", *Sıhhiye Mecmuası*, nr.16 (Mayıs-Haziran 1338), s. 127-129.

⁵⁰ Suyu; Çamlıcalar, Bulgurlu ve Libade'de bulunan muhtelif bağlardaki birçok menba'dan gelmekteydi. Atik Valide Suyu'nun bânisi olan III. Murad'ın annesi ve II. Selim'in karısı Nurbanu Valide Sultan, aynı isimle anılan Toptaşı'ndaki cami, medrese, tekke-daru'l-hadis, şifahane, imaret ve birçok çeşmelerine bu suyu, 1583 tarihinde akıtmıştır. Gerek isâle hattının uzunluğu (yaklaşık 19 km) ve gerekse debisinin büyüklüğü bakımından Üsküdar'ın en büyük su yolu olma özelliğini gösterir (Nâzım [Nirven], *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, *a.g.e.*, s. 39; Kazım Çeçen, *İstanbul'un Osmanlı Dönemi Suyolları*, İstanbul 1999, s. 202, 207, 209).

⁵¹ Suyu, Küçük Çamlıca'da muhtelif bağ ve tarlalardaki toplam 33 menba'dan toplanarak, Üsküdar'da Nevşehirli Damad İbrahim Paşa tarafından yaptırılan evkaf ve hayratına gelmektedir. Üsküdar'ın Atik Valide Suyolu'ndan sonra debi ve uzunluk (yak. 15 km) olarak en önemli ikinci su yoludur (Çeçen, *a.g.e.*, s. 220).

⁵² Suyu, Büyük ve Küçük Çamlıca ile Libade'de bulunan çok sayıdaki menba'dan gelerek 1641'de yaptırılan Çinili Camii, medrese, mektep, çeşme ve hamamına akardı. Toplam 10.5 km. uzunluğundaki Çinili Suyu'nun bânisi, I. Ahmed'in karısı, IV. Murad ve Sultan İbrahim'in anneleri olan Mahpeyker Valide Sultan'dır (Nâzım [Nirven], *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, s. 38-39).

⁵³ Bu su, Büyük Çamlıca Tepesi eteklerinden gelirdi. Küçük Çamlıca'da Berber Yusuf Ağa Bağ'ındaki menba'nın suyuna ise, *Şeker Maslağı* denilir ve bu da söz konusu suya ilave edilmişti. Suyu, III. Selim, annesi Mihrişah Valide Sultan adına 1805'te toplattırmıştı. Bağdan çıkan su, uzun bir güzergâhı takip ettikten sonra, Selimiye Kışlası ile birlikte, camii, hamam ve çeşmelere akardı (Nirven, *İstanbul Suları*, 225; Nâzım [Nirven], *İstanbul Vilayeti Şehremanetine Evkafdan Devrolunan Sular*, s. 41-42).

⁵⁴ Sultan III. Mustafa Suyu da denilen Ayazma Suyu, Bağlarbaşı'ndaki Çiftlik Gazinosu'nda bulunan üç kaynaktan gelirdi. Ayazma Camii ile mektep ve çeşmelerine aktığından bu isimle anılmıştır. Muhtemelen 1760'ta yapıldı.

⁵⁵ Büyük Çamlıca'da ve Kısıklı'da beş menba'dan gelen su, 1610 yılında tesis edildi. Hüdayi dergâhının su ihtiyacını karşıladı.

⁵⁶ Suyu, Büyük Çamlıca'daki menba'dan gelir, Sadrazam ve Serasker Hüseyin Avni Paşa'nın konak ve çeşmesine akardı. Ancak O'nun tarafından yaptırılıp yaptırılmadığı bilinmemektedir (Çeçen, *a.g.e.*, s. 237).

⁵⁷ Suyu, Büyük Çamlıca'da Yusuf İzzeddin Efendi Bağ'ında bulunan menba'dan gelirdi. Eskiden Çamlıca'nın en güzel menbalarının sularını katmaları olarak toplayan bu su, Büyük Çamlıca'nın Boğaziçi'ne bakan Beylerbeyi, Çengelköy tepelerinden kaynaklarını alırdı. Bilahare Büyük Çamlıca altındaki Kırızlı, Tatlı su ve Tomruk katmalarını alarak su yolunu takip ettikten sonra çeşmelere inerdi (Nirven, *İstanbul Suları*, s. 226; Çeçen, *a.g.e.*, s. 220).

⁵⁸ Menbası, Büyük Çamlıca'nın Boğaz'a bakan yamacındadır. Su, hayırsever ve zengin bir kişi olan Altunizade İsmail Zühtü Paşa tarafından yaptırılan Altunizade Camii'ne akardı (Çeçen, *a.g.e.*, s. 236).

⁵⁹ Kısıklı, Büyük Çamlıca ve Tophanelioğlu'nda bulunan menba'lardan gelen su, Sultan Tepesi'ndeki çeşmelerine ulaşırdı.

⁶⁰ Bağlarbaşı ile İcadiye'de, Yahudi Mezarlığı'nda ve Kuzguncuk Deresi'nde bulunan menba'lardan gelen su, Üsküdar'daki Mihrimah Sultan Camii'ne inerdi.

⁶¹ Osmanlı Devleti'ndeki su teşkilatı ve suların idaresi için bk. Gülfettin Çelik, *Su Hukuku ve Teşkilatı (İstanbul Su Külliyyatı XIV, Vakıf Su Tahlilleri)*, İstanbul 2000, s. 109-157.

⁶² Terkos Su Şirketi'nin, Kağıthane Menba Sularını celb ve isalesinden dolayı şikayette bulunması ve konunun Şura-yi Devlet'e intikal etmesi üzerine çıkarılan iradede bu husus dile getirilmişti. BOA, İrade Hususi (İ.HUS) 1320 S-85, 21 S 1320/30 Mayıs 1902.

⁶³ BOA, İ.HUS 1327 R-17, 16 R 1327/7 Mayıs 1909.

⁶⁴ BOA, DH.İD. 42/7, Lef 1/1, 28 Temmuz 1326/10 Ağustos 1910; Lef 3/1, 18 Ağustos 1326/31 Ağustos 1910.

⁶⁵ Bu bedel, Evkaf Nezareti tarafından, söz konusu suların vakıf arazide çıkması ve şer'i hükümler gereğince tahsil ediliyordu. Kaynak sularının çıkartılması, keşfi, suyu çıkaranın tespiti, suyun çıkış yeri ve mülkiyet durumu, suların bağlanması, kullanımı, mülk ve vakıf sular, suların işletilmesi, kiraya verilmesi, intikali, satışı, ferağı, miras olarak intikali, vakfedilmesi ve hibe olunması gibi "su hukuku"na ilişkin ayrıntılar için bk. Gülfettin Çelik, *a.g.e.*, s. 27-105.

⁶⁶ Belediyeyi haksız gören Dahiliye Nezareti'ne göre, kanun ve nizamlarda böyle bir vergi türü yoktu ve Belediyenin müdahale etmemesi gerektiği hususu Şehremaneti'ne ayrıca bildirilmişti (BOA, DH.İD. 42/7, Lef 3/1).

⁶⁷ Aynı Vesika, Lef 4/1 ve Lef 5, 7 Teşrin-i evvel 1326/20 Ekim 1910.

⁶⁸ Aynı Vesika, Lef 6/1, 14 Teşrin-i sâni 1326/27 Kasım 1910. Belediye, Şura-yı Devlet'in ilk kararına rağmen, söz konusu vergiyi almaya devam ediyordu (Aynı Vesika, Lef 7/1, 27 Kânun-ı evvel 1326/9 Ocak 1911).

⁶⁹ 19 Nisan 1327 tarihli Şura-yı Devlet kararı için bkz. Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 611-614.

⁷⁰ BOA, Dahiliye Nezareti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti (DH.UMVM) 105/50, Lef 1 ve 2/1, 23 Teşrin-i evvel 1332/5 Kasım 1916. Ayrıca bk. Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 748-749.

⁷¹ Nitekim, böyle bir suistimale engel olacak basit ve ucuz bir aleti icat eden Şehremaneti Evzan İdaresi Muayene Başmemuru Sadullah Efendi'nin bu vesileyle taltifi gündeme gelmişti (BOA, Dahiliye Nezareti Mektubi Kalemi (DH.MKT) 1147/35, 1 M 1325/14 Şubat 1907).

⁷² BOA, DH.İD. 42/7, Lef 2, 25 Temmuz 1326/7 Ağustos 1910.

⁷³ Osman Nuri, *a.g.e.*, III, 677.

⁷⁴ Suların bakımı, muhafazası ve tamiri hakkında etraflıca bilgi için bkz. Gülfettin Çelik, "İstanbul Kaynak Suları (Teşkilatı ve İşleyişi İle)", *XIV. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 9-13 Eylül 2002) Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara 2005, II. Cilt-I. Kısım, 800-825.

⁷⁵ Bazı örnekler için bkz. BOA, Bâbîâlî Evrak Odası (BEO) *Nezaretler Gelen-Giden Defterleri (NGG)*, def.nr.475, sıra nr.1522, H.1286; def.nr.477, sıra nr. 273, 7 Ca 1291; Çelik, *a.g.m.*, 811-2, 814-6, 822. Küçük Çamlıca su yollarının geniş çaplı tamiri için de inşaat çalışması başlatılmıştı. Buna göre, zikredilen su yollarının, çeşmeden başlayarak Tiryal Hatun Köşkü'nün bahçesi içinde bulunan menbaya kadar olan mahallerinin, 2200 kuruş bedel ile müteahhit Mustafa Usta tarafından tamiratına başlanmıştı. Ancak tespit edilenin dışında, suyun kaynağının daha ileride olduğu anlaşıncaya, yukarıdaki miktardan başka ilave olarak 13573 kuruşluk bir masraf daha gerekeceği anlaşıldı. Bu rakamdan 4593 kuruşluk bir miktar düşüldükten (münakasa) ve bazı sehevi tashihlerden sonra, inşaatın keşf-i evvel miktarı 9151 kuruş olarak tespit edildi. Bedeli, o yılki inşaat ve tamirat-ı umumiye tertibinden karşılanmak üzere tamirat işine başlandı. (BOA, İrade Şehremaneti (İ.ŞH) 1314 R-2, 1 R 1314/9 Eylül 1896).

⁷⁶ BOA, DH.UMVM 100/19, Lef 9/1, 23 N 1336/2 Temmuz 1918.

⁷⁷ Aynı vesika.

⁷⁸ Nirven, *İstanbul Suları*, s. 230.

⁷⁹ Kısıklı civarındaki birkaç köşkün yer altı lağımının bulunmamasından dolayı, bu yerlerde lağım inşası ve bir de büyük lağım kuyusunun yapılmasına başlanmıştı. Fakat bu defa inşa edilen yeraltı lağımının, Selimiye Kışlası ve Beylerbeyi Sarayları'na giden su yollarına karışmasını ve böylece suları kirletmesini önlemek için Bonkovski Bey riyasetindeki bir heyete bölge inceltildi. Neticede lağımın, bu sulara karışmadığı tespit edildi. BOA, Yıldız Perakende Evrakı-Başkitabet (Y.PRK.BŞK) 27/13, 11 M 1310/5 Ağustos 1892.

⁸⁰ BOA, Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi (DH.MUİ) 70-2/12, 18 Ra 1328/30 Mart 1910.

⁸¹ 11 Teşrin-i evvel 1332 tarihli Şura-yı Devlet kararında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir: "...Rüsûm-ı Belediye Kanunu'nun on ikinci maddesinde, "Hususi kaplarla nakl ve fûruht olunan menba suları belediyelerce teftiş edilerek hangi menbalara ait olduklarını mübeyyin kapların üzerine alâmet-i mahsusa vaz' olunur. Buna mukabil belediyece tâyin olunacak tarife dairesinde resm alınır" diye muharrer olarak maddenin sureti tahririne nazaran maksad-ı asli varidat temininden ziyade menba sularının temin-i sâfiyeti olduğu aşikâr bulunduğu gibi..." (BOA, DH.UMVM 105/50, Lef 1, 11 Teşrin-i evvel 1332/24 Ekim 1916; Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 749).

⁸² Buna göre; her bir menbada pul memuru bulundurulacak; pul memuru, suların temiz el ve temiz kaplar ile temiz fıçı ve damacanalara konduğunu görerek daha menbada iken kabın kapanan mantarı üzerine pulu

yapıştırılmalı ve üzerinde pul memurunun yanında bulundurması gereken suyun ismini taşıyan damgayı basarak ayrıca da o günün tarihini atmalı; pullar her güne ait olduğundan gününe ait pulların kaplara yapıştırılması; pulların lüzumu kadar alınması; 40 kıyyeliğe kadar olan kaplara 20'şer ve ondan fazlası için de 30 paralık pullardan yapıştırılması; damgasız pulların bulunduğu suların makbul addedilmeyeceği ve bundan müsebbiblerinin sorumlu tutulacağı, bunlara aykırı hareket eden su memurlarının suçlu kabul edileceği, bu özellikleri taşımayan suların günlük gazeteler ile halka ilan edileceği, bu sulardan başka menba suları bulunur ise, kaynak ve suların muayene ve tahlil edilerek her 15 günde bir kaynakların heyet-i fenniye ve sıhhiyece teftiş ettirilmesi ve belirtilen bu maddelere itina gösterilmesi ve belediye daireleri reislerine bunun ta'mim edilmesi (Osman Nuri, *a.g.e.*, V, İkinci Kısım, 615-616). Menba sularının fıçı ve damacanalarla ve ağızları kurşun damgalı olarak nakledileceği ve satılacağı (aynı yer, s. 619-620).